
Mladen Barać

VUKOVAR U
SLAVONSKOBRODSKIM
TISKANIM MEDIJIMA 1991.–2010.

Uvod

Vukovar i Slavonski Brod u poimanju regionalnog (istočnohrvatskog) konteksta Domovinskog rata predstavljaju naizgled odvojene istraživačke cjeline. Ipak, simbol Vukovara u općem nacionalnom smislu, naročito kroz prizmu njegova stradanja i žrtve koju je podnio u Domovinskom ratu, snažno se odrazio i na Slavonski Brod. U Slavonskom Brodu, u razdoblju 1991.–2010. pa do današnjih dana, niz društvenih institucija te brojne ugledne osobe iz javnog života grada poticali su simbol Vukovara kao primjera žrtve koja je trajno zadužila hrvatski narod i modernu hrvatsku državu. No, malo je poznato kako je vrlo važnu ulogu u izgradnji i popularizaciji fenomena Vukovara, naročito u razdoblju ratnog stradanja 1991. te razdoblju progonstva njegovih građana, imao lokalni tisak. U najvažnije slavonskobrodske tiskane medije ubrajamo tjednike *Brodski list* (za ovu temu relevantno razdoblje izlaženja od svibnja 1991. do lipnja 1992.) i *Posavsku Hrvatsku* (koja od lipnja 1992. nastavlja ulogu *Brodskog lista* kao najznačajnijeg lokalnog tiskanog medija, kako na gradskoj, tako i na županijskoj razini). Ostali slavonskobrodski listovi (*Novi brodski list*, *Brodski trag*, *LÖB*) nisu imali značajniji kontinuitet niti je u njima zastupljena tematika bila od relevantnog značaja za promociju i evaluaciju fenomena Vukovara.

1991.: Bitka za Vukovar na stranicama *Brodskog lista*

Političke težnje hrvatskih Srba okupljenih oko Srpske demokratske stranke u prvoj polovici 1991. dobivaju, pored otvorene separatističke odrednice koja datira iz 1990., sve militantnija obilježja koja će, događajima u Pakracu i Plitvicama iste godine, predstavljati uvertiru u otvorenu oružanu pobunu, instrumentaliziranu od strane srbijanskog političkog vrha i potpomognutu od strane Jugoslavenske narodne armije (JNA). Pogoršanje sigurnosne situacije na širem vukovarskom području, koje je 2. svibnja 1991. eskaliralo masakrom 12 pripadnika hrvatske policije u Borovu Selu, bilo je ujedno početak srpske oružane pobune u tom dijelu Hrvatske (Radelić i sur., 2006., 117). Masakr u Borovu Selu bio je ključan događaj koji je preusmjerio, između ostalih, interes slavonskobrodskih medija na područje vukovarske općine. S obzirom na lokalni karakter tjednika kakav je bio *Brodski list*, odnosno, njegove primarne usmjerenosti na događanja s razine slavonskobrodske općine, Brođani su o posljedicama nastanka novog kriznog žarišta na krajnjem hrvatskom istoku, tijekom ljeta 1991., uglavnom fragmentarno izvještavali. Primjerice, prve informacije odnosile su se na akcije prikupljanja novčane pomoći za obitelji poginulih hrvatskih redarstvenika iz Borova Sela i intervjuiranja ranje-

nih hrvatskih policajaca iz Iloka, na liječenju u slavonskobrodskoj bolnici, koji su stradali prilikom oružanog napada snaga JNA 8. srpnja na njihov punkt iz pravca Bačke Palanke (*Brodski list*, 12/7/91., 4; Martinić Jerčić i Nazor, 2011., 27). Ipak, upravo tijekom ljeta 1991. kroz sadržaj vijesti s vukovarskog područja isprofilirat će se dva osnovna aspekta na kojima će se u budućnosti temeljiti slavonskobrodski percepcija Vukovara. Oni se odnose na vojna zbivanja i tijek vukovarske bitke (ponajviše kroz prizmu doprinosa Slavenskog Broda obrani Vukovara) te zbrinjavanje sve većeg broja izbjeglih i prognanih osoba s područja vukovarske općine u slavonskobrodskoj općini. Važnost ovih poveznica i njihova daljnja promocija, nastala uslijed konstantnog potenciranja broskog tiska, stalno će dobivati na značaju u nadolazećim godinama te će kao takve poslužiti za afirmaciju fenomena Vukovara na lokalnoj razini.

Sredinom srpnja 1991. u Slavonski Brod pristižu prve izbjeglice sa šireg vukovarskog područja. Iz njihovih iskaza doznaje se za posve narušene međunacionalne odnose u vukovarskoj općini uslijed sve ekstremnijeg i militantnijeg ponašanja značajnog dijela domicilnih Srba. Istovremeno, Brođani saznaju kako su, nakon masakra u Borovu Selu, pripadnici Policijske uprave Slavonski Brod angažirani na vukovarskom području (*Brodski list*, 19/7/91., 6, 9). Naime, stotinjak pripadnika slavonskobrodski Posebne jedinice policije bili su prva redarstvena postrojba upućena na područje vukovarske općine u svibnju 1991., a u idućim mjesecima obrani grada priključile su se policijske postrojbe iz drugih policijskih uprava poput Varaždina, Osijeka, Vinkovaca, Županje i Zaboka (Nazor i sur., 2011., 217-218, 225). Odmakom ljeta, povećava se priljev prognanika i izbjeglica s područja vukovarske općine (Borovo naselje, Šarengrad, Ilok) na širem slavonskobrodskom području (*Brodski list*, 9/8/91., 9). Treba naglasiti kako je ratna tematika, uz prognaničku, zauzimala najveći udio u ukupnoj tematici Vukovara zastupljenoj na stranicama broskog tjednika tijekom 1991. Među najznačajnije tekstove ratne tematike izdvaja se reportaža s početka rujna 1991. naslovljena „Vukovarski dio pakla“. Naime, novinari *Brodskog lista* obišli su Vukovar, njegove branitelje, među njima i Brođane, pripadnike Posebne jedinice policije. Uz opise grada, čiji su neki dijelovi već bili razrušeni uslijed intenzivnog agresorskog granatiranja, naglasak teksta bio je na ulozi Brođana u obrani grada, smještenih na položajima u naseljima Mitnici i Sajmištu te na Trpinjskoj cesti. Stoga je u reportaži napose bio istaknut niz pohvala čelnih ljudi obrane Vukovara (Mile Dedaković Jastrebović, Stjepan Pole) za hrabrost, uvježbanost i borbenu umijeće brodskih policajaca, koji su se na tom području nalazili već četiri mjeseca. Prema autoru članka, njihova prisutnost, kao i prisutnost branitelja iz ostalih hrvatskih krajeva, naišla je na odobravanje Vukovaraca, koji su poručili kako zbog toga znaju „da nismo sami i da ovo nikada neće biti Srbija“. U sklopu reportaže spomenuta je i pogibija prvog Brođanina, vukovarskog branitelja – Željka Kucjenića, pripadnika slavonskobrodski policije (*Brodski list*, 6/9/91., 5-6). Reportaža „Vukovarski dio pakla“ bila je uvod u seriju sličnih članaka u kojima se broskom čitateljstvu predočilo aktivno sudjelovanje njihovih sugrađana u obrani Vukovara. Idućih tjedana *Brodski list* je objavljivao intervjue s ranjenim Vukovarcima na liječenju u slavonskobrodskoj bolnici te informirao o pokopima četvorice vukovarskih branitelja iz slavonske i bosanske Posavine (*Brodski list*, 13/9/91., 5; 27/9/91., 4-5, 6). Članci o pokopima branitelja, pored snažnog

emotivnog naboja, ukazivali su i na sve veći intenzitet borbi te posebno naglašavali simboliku polaganja najveće moguće žrtve – vlastitog života. Treba napomenuti kako je glavna informacija o borbama vođenima u Vukovaru dolazila od ranjenih vukovarskih branitelja, smještenih u brodskoj bolnici, a bile su isključivo temeljene na osobnim iskustvima i procjenama, što je (pre)naglašavalo subjektivnost predloženih informacija. Ipak, iz njihovih kazivanja, u razdoblju od rujna do konca listopada 1991., moglo se zaključiti kako je situacija u Vukovaru sve teža i agresorski napadi sve žešći, iako se naglašavalo kako i neprijatelj trpi izrazite gubitke. Simptomatično, tekstovi su završavali jednakim ili vrlo sličnim porukama nade i optimizma ranjenih branitelja, poput: „Vukovar je pakleni grad, ali i najčvršći bastion obrane Republike Hrvatske i toga u Zagrebu moraju biti svjesni. Vukovar se uništava, ali obranu neće uništiti“. Epilog sudjelovanja i stradanja Brođana u obrani Vukovara je i nadalje pomno bilježen, pa je *Brodski list* obznanio kako je do konca listopada 1991. ukupno 6 pripadnika slavonskobrodске policijske uprave položilo živote u borbama u Vukovaru i Marincima (*Brodski list*, 4/10/91., 4; 18/10/91., 16). Za vrijeme ratnih zbivanja u Vukovaru tijekom jeseni 1991. svoj obol vrednovanju borbenog doprinosa Brođana obrani Vukovara i naglašavanju važnosti tog bojišta dali su medijskim istupima i ogranci političkih stranaka iz slavonskobrodске općine. Kada je krajem rujna 1991. iz Vukovara povučena postrojba brodske policije, zasluge i žrtve podnesene u njihovom višemjesečnom angažmanu na vukovarskom bojištu istaknuo je javnom pohvalom slavonskobrodski ogranak Hrvatske demokratske stranke (*Brodski list*, 4/10/91., 9). Nadalje, u drugoj polovici listopada 1991. održan je skup ogranaka Hrvatske narodne stranke iz ratom najugroženijih slavonskih općina u Slavanskom Brodu na kojem je zaključeno kako su u tom trenutku „tri najbolnije točke“ istoka Hrvatske Vukovar, Baranja i potez Nova Gradiška – Novska (*Brodski list*, 25/10/91., 16).

Kada je o prognaničkoj tematici riječ, pored informativnog praćenja dolazaka i smještaja sve većeg broja prognanika, osjećaj povezanosti s Vukovarom osnaživao se obilaskom prognanih Vukovaraca smještenih na području slavonskobrodске općine, ponajviše u Velikoj Kopanici, Gundincima i Vrpolju. Prema navedenim podacima, od ukupno 1729 prognanika smještenih u brodskoj općini do 27. rujna 1991., 341 osoba (139 obitelji) bila je iz vukovarske općine (Bapska, Lužac, Borovo Selo, Borovo naselje, Šarengrad, Ilok), a među njima je najviše bilo Hrvata, ali i Srba, Jugoslavena, Mađara i Rusina. Broj prognanika iz najistočnijeg dijela Republike Hrvatske konstantno se povećavao, naročito nakon pada iločke enklave u ruke agresora 17. listopada 1991., kada je na prostor slavonskobrodске općine dan kasnije pristiglo ukupno 2492 prognanika, od kojih 676 biva smješteno na brodskom području (Čobanković i Brletić, 2011., 39; Cafuta, 2003., 50). Proces zbrinjavanja prognanika je na stranicama brodskog tjednika populariziran podacima kako je u slavonskobrodskoj općini evidentirano više od 10 000 nezaposlenih osoba, a da je istodobno većina prognanih (98%) bila zbrinuta po obiteljima (u privatnom smještaju), a ne u hotelima i javnim objektima, čime se naglašavao osjećaj solidarnosti koji su stanovnici slavonskobrodске općine pokazali prema unesrećenicima. O nedaćama progona i žalu za ostavljenim domovima svjedočili su i neki bivši Brođani koji su živjeli u Vukovaru, ali su ga uslijed agresije morali napustiti. Solidarnost s Vukovarom izražavala se i promoviranjem akcija prikupljanja huma-

nitarne pomoći za branitelje i građane Vukovara u organizaciji žitelja broskog Posavlja (*Brodski list*, 4/10/91., 5; 11/10/91., 5, 11; 25/10/91., 16). Treba istaknuti kako članci s prognaničkom tematikom postaju dominantni u razdoblju nakon pada Vukovara, dok su dotada prevladavali članci ratne provenijencije.

Opširnije analize u vezi sa strateško-taktičkim položajem Vukovara u razdoblju od ljeta do 18. studenog 1991. na stranicama broskog tjednika nisu bile zastupljene. Ipak, kao zamjena za opširnije ekspertize poslužila su reagiranja nekih lokalnih broskih političara te pojedinačni zaključci novinara *Brodskog lista*. Primjerice, u drugoj polovici listopada 1991. u prilogu vijesti o egzodusu Iločana i njihovu dolasku na područje slavonskobrodske općine, novinar *Brodskog lista* se u svojim razmišljanjima zapitao nije li padom Iloka došlo do daljnjeg pogoršanja položaja Vukovara i njegovih branitelja zbog gubitka njegova istočnog zaleđa (*Brodski list*, 25/10/91., 8-9). U posljednjim danima vukovarske obrane, politički predstavnici slavonskobrodske općine nisu izravno odgovarali na pitanje dostavlja li se Vukovaru pomoć koja bi eventualno rezultirala popuštanjem agresorskog obruča oko grada, već su u javnost odašiljali poruke poput one kako hrvatska organizacija obrane svakodnevno biva sve bolja, zbog čega neprijatelj trpi sve veće gubitke (*Brodski list*, 15/11/91., 4). Pokušaji objašnjenja, odnosno, evaluacije uloge i rezultata tromjesečnih napora vukovarskih branitelja bit će naknadno analizirani u mjesecima, pa i u godinama nakon svršetka vukovarske bitke.

Obrana Vukovara je tijekom 1991. u tekstovima broskog tiska, tumačena moralnom paradigmom istupanja slabijega protiv nasilja jačega. Iako je ta paradigma suptilno naglašavana u gotovo svim tekstovima vukovarske tematike, od ratne do prognaničke, jedan od najuvjerljivijih primjera jest prilog o Siniši Jovanovu, pančevskom rezervistu JNA, koji je nakon zarobljavanja samovoljno prešao u redove Zbora narodne garde potaknut humanošću, požrtvovnosti i drugim moralnim idealima vukovarskih branitelja (*Brodski list*, 15/11/91., 5). Prilog je koncipiran tako da pruži dodatan argument stajalištu kako obrana Vukovara, kao i Domovinski rat u cjelini, ne predstavlja jednonacionalni (isključivo hrvatski) aspekt, štoviše, od nacionalnog mnogo uzvišeniji i pravedniji, čisti antipod onome u slučaju prikazivanja djelovanja i krajnjih ciljeva JNA i srpskih paravojskih postrojbi.

Okupacija grada Vukovara pobudila je duboke emocije na stranicama *Brodskog lista*, ali su prve informacije o okončanju bitke popraćene komentarom paralelnih događaja s lokalne razine. Naime, nakon pada Vukovara iznad brojnih hrvatskih gradova, uključujući i Slavonski Brod, izbačeni su letci s inkriminirajućim sadržajem koji su teretili hrvatski državni vrh za izdaju branitelja Vukovara, potpisani u ime „Odbora za zaštitu Jastreba“. Letci su bili uradak Uprave bezbednosti s pripadajućim Kontraobaveštajnim grupama JNA (kolokvijalno zvane „KOS“), odnosno, skupine „Odeljenja za propagandni rat kao informativne službe RV-a (Ratno vazduhoplovstvo) i PVO-a (Protuvazduhoplovne odbrane)“, poznatije pod imenom „OPERA“, zadužene, između ostalog, za vođenje informativno-subverzivnog rata i subverzivno-psiholoških djelovanja protiv Republike Hrvatske (Nazor, 2011., 323-324). Članak u kome je prokomentiran ovaj događaj prigodno je naslovljen s „Ubojica brani ubijenog“. Autor teksta je pozvao Brođane da ne nasjedaju na neprijateljsku propagandu, istaknuvši kako agresoru pomažu „ovozemaljski pomagači okupatora sa slavonskobrodske općine“ umnožavanjem ovog

letka (*Brodski list*, 22/11/91., 2). U idućem broju, na prvoj stranici tjednika dominirao je tekst A. Adrović naslovljen „Ostajte ovdje“, po istoimenoj pjesmi Alekse Šantića. Tekst predstavlja egzemplaran presjek dotadašnje percepcije Vukovara, osnaženog dojmovima njegova martirijskog kraja. Pored ocjene kako su Brođani bili uz Vukovar od prvog do posljednjeg dana svojim vojnim i humanitarnim angažmanom, ističe se zaključak da je Vukovar Hrvatskoj omogućio vrijeme za stabilizaciju ostalih ratišta te probudio savjest Europe pokazavši svu težinu i srž velikosrpskog projekta. Pitanja i sumnje koji su kolali tih dana u hrvatskoj javnosti u svezi s tragičnim krajem vukovarske obrane, poput onih je li nedostatak oružja doveo do pada grada do teorija urote o „izdaji i prodaji“ Vukovara, zatim uhićenja Dobroslava Parage i Mile Dedakovića Jastreba, uloge i odgovornosti HOS-a (Hrvatskih oružanih snaga – vojnog krila Hrvatske stranke prava) i KOS-a (Kontraobavještajne službe), ocijenjeni su izlišnima u odnosu prema onome što je Vukovar svojom žrtvom pružio Hrvatskoj. Adrovićkini navodi: „Rat i dalje traje. Bojišta su ista, s manjim ili većim intenzitetom, poneka nova, stradanja, patnje i egzodusi. Sve je to isto, a opet ništa više nije isto. Događanje i vrijeme mjerit ćemo od sada Vukovarom“ – zapravo predstavljaju bit budućeg tumačenja uloge i značaja Vukovara na stranicama broskog tiska. Štoviše, autorica je, po prvi put u dotadašnjem pisanju broskog tiska, uz Vukovar vezala religijsku konotaciju – simboliku iskupljenja. Naime, navevši kako su i Brođani „strepili, strahovali i nadali se zajedno s Mitnicom, Sajmištem i Lušcem“, autorica je konstatala: „(...) činilo nam se u tom zajedništvu nadanja i patnje da ako padnu oni, da smo u tom trenu pali i mi, duboko i nepopravljivo. Međutim, dogodilo se nešto ravno čudu, onom biblijskom kada su Kristove patnje iskupile grijeha svijeta i očistile ga“. Bilo je to dotada naj snažnije personificiranje Vukovara uopće u broskom tisku, čime je Vukovar istovremeno postao simbolom vremena i iskupljenja. Članak je završavao apelom Brođanima da ne nasjedaju na panične glasine u vezi s iseljavanjem nekih naselja slavonskobrodске općine (*Brodski list*, 22/11/91., 2). Tih dana pojavili su se i prvi pokušaji ocjene uzroka pada, ali i ukupnog značaja obrane Vukovara od strane lokalnih političara. Primjerice, dopredsjednik slavonskobrodске općinske skupštine Z. Sočković je, pored naglašavanja dragocjenog doprinosa slavonskobrodске općine obrani Vukovara, iznio tvrdnje koje su bile na tragu zaključaka A. Adrović u tekstu „Ostajte ovdje“. Ocjene kako je Vukovar „grad heroj“ koji će, s obzirom na izraziti nesklad, odnosno, konstelaciju sukobljenih strana, ući u anale svjetskog ratovanja nadopunile su i tvrdnje kako je propuštanje humanitarnog konvoja, što je agresor iskoristio, bilo pogubno za konačni ishod bitke. Analiza je završavala porukom Brođanima kako im obrana Vukovara može biti primjer dođe li do izravnog napada na njihov grad (*Brodski list*, 6/12/91., 4). U navedenim člancima pronalazimo temelj budućeg tumačenja uloge Vukovara u Domovinskom ratu u broskom tisku. U njima je Vukovar nedvojbeno oslobođen od svih sumnji, moralno opravdan i posve neupitan svojom apsolutnom žrtvom, što neće biti slučaj, kada je retorika u pitanju, samo nekoliko mjeseci kasnije kada počinje nova velika tragedija – rat u Bosanskoj Posavini, koja je još teže pogodila Slavonki Brod i njegovu okolicu nego ratni požar 1991.

U razdoblju neposredno nakon okončanja bitke za Vukovar na stranicama *Brodskog lista* dominiraju tekstovi posvećeni dolascima i smještaju prognanika te

razmjeni zarobljenih Vukovaraca iz srbijanskih zatvora i logora. Broj prognanika smještenih na području slavonskobrodske općine potkraj studenog 1991. iznosi više od 4000 osoba smještenih uglavnom u privatnim smještajima u više od 60 naselja slavonskobrodske općine (*Brodski list*, 22/11/91., 8, 9; 29/11/91., 4). U opisima dolazaka Vukovaraca iz srbijanskog zarobljeništva dominirao je snažan emotivni naboj, s neskrivenim ciljem jačanja suosjećanja čitatelja prema patnjama prognanih. Vjerodostojni primjeri potonjeg članci su novinara *Brodskog lista* N. Jelić i D. Vanić, koji nisu skrivali svoju konsternaciju. Prva skupina od 450 Vukovaraca stigla je na područje slavonskobrodske općine 22. studenog 1991., preko mosta između Bosanskog i Slavenskog Šamca. Članak N. Jelića koji opisuje njihov dolazak predstavlja splet potresnih svjedočanstava netom pristiglih prognanika, koji opisuju dane provedene u opkoljenom gradu, logore u Stajićevom, Begejcima, Nišu, Sremskoj Mitrovici, zatim selektiranje, razdvajanje, proživljenu tjelesnu i psihičku torturu, ubojstva i očaj zbog nepoznavanja sudbine svojih najbližih. Autor se, promatrajući Vukovarce nakon što su prešli na hrvatsku stranu rijeke Save, zapitao: „Stižu li oni iz nekog drugog svijeta, podzemlja pakla? Što li ti ljudi osjećaju, što ih zapravo pitati poslije svega?“ Prema autoru, njihova patnja nije razlikovala dob, spol, zanimanje, nacionalnost ili bilo kakvu drugu pripadnost, što dokazuje navodom kako se među skupinom prognanika nalazila žena srpske nacionalnosti koja je pošla sa svojim sugrađanima hrvatske nacionalnosti putem progonstva. Izjave prognanika potvrđuju kako je grad uništen, štoviše, kako „više ne postoji“. Upitani je li im poznata sudbina Siniše Glavaševića, odgovaraju, „Bio je pravi čovjek“, ali im je njegova sudbina nepoznata. Na pitanje što misle o navodu beogradskih medija kako je u Vukovaru izvršen pokolj srpske djece, s gnušanjem i bijesom odgovaraju kako su srpska djeca napustila Vukovar prije agresorskog napada. Dio ih ističe kako svoje živote duguju predstavnicima Crvenog križa i međunarodnim novinarima, jer bi njihova sudbina bila zapečaćena da su se pitali „oslobodioci“ (*Brodski list*, 29/11/91., 6-7). U tekstu D. Vanić rekonstruiran je dolazak skupine zarobljenika koji su pristigli 21. prosinca 1991. Dramatično je prikazano nestrpljivo iščekivanje više stotina članova obitelji te zastrašujući izgled bivših logoraša, koji je autoricu podsjetio na fotografije logoraša iz Drugog svjetskog rata. Osim opisa ponovnog susreta razdvojenih obitelji, Brođani su doznali i za pojednostojne koje će u idućim godinama postati pojmovi koji će se najčešće vezati uz zatočeništvo u srbijanskim logorima: poniženja i ubojstva (npr. odvođenje zatočenika koji su nosili žute čizme u nepoznato), izgladnjivanje, špalire – „pozdravne kordone“ pri dolascima u logore i zatvore u Dalju, Bogojevu, Stajićevu, Nišu i Sremskoj Mitrovici, ispitivanja s kojih se neki od odvedenih nikada nisu vratili, „poseban“ tretman za branitelje, posebno one srpske nacionalnosti. U spektru različitih emocija koje je novinarka zabilježila, našlo se mjesta i za crni humor: „Jedan mlađi čovjek izlazeći iz autobusa pita ostale trebaju li i ovdje pognuti glave i ruke staviti na zatiljak. U autobusu potmulji smijeh. Tako su ih, naime, vodili kroz logore, iz kamiona u kamion“. Pristigli bivši logoraši ne zaboravljaju one koji su ostali u logorima i navode kako je srpska strana s namjerom skrivala imena nekih zarobljenika te su nepoznata Crvenom križu. Mnogi od prisutnih nisu dočekali svoje najdraže u tom konvoju: „Sa suzama u očima kažu da čekaju sljedeću grupu“ (*Brodski list*, 27/12/91., 7). Sličnim opisima ispunjeni su i drugi članci o dolascima ostalih

skupina Vukovaraca iz srpskog zarobljeništva tijekom prosinca 1991. Primjerice, 555 Vukovaraca i Iločana, puštenih iz srbijanskih logora, u Slavanskom Šamcu dočekalo je 2000 članova obitelji, prijatelja i sugrađana. U ovom slučaju, za brodsko čitateljstvo bila je važna spoznaja kako je ta skupina zarobljenika razmijenjena za zapovjednika brodskog garnizona JNA Janka Radmanovića i njegove vojnike, iako je, nakon predaje brodskog garnizona, na stranicama brodskog tjednika vođena kampanja za Radmanovićevo sudsko procesuiranje zbog otvaranja paljbe po civilnim objektima u gradu Slavanskom Brodu (*Brodski list*, 13/12/91., 5-6). Također, novinar *Brodskog lista* nije propustio navesti kako su se među pristiglim Vukovarcima nalazili i nekadašnji žitelji slavonskobrodске općine, koji su brodskim novinarima dali iskaze o životnom i ratnom putu proživljenom u Vukovaru (*Brodski list*, 13/12/91., 7).

1992.–1999.: fokus na djelovanje vukovarske prognaničke zajednice i mirnu reintegraciju Hrvatskoga Podunavlja

Nakon pada Vukovara počinje višegodišnje progonstvo Vukovaraca u brojnim prihvatilištima i privremenim utočištima diljem Hrvatske i inozemstva. Vukovarska tematika na stranicama brodskog tiska početkom 1992. isključivo se svodi na praćenje povratka Vukovaraca iz srbijanskog zarobljeništva te različitih sekvenci iz prognaničkog života na brodskom području. Granični prijelaz između Hrvatske i Bosne i Hercegovine (BiH) kod Slavanskog i Bosanskog Šamca predstavljao je, do rasplamsavanja rata u tom dijelu BiH (17. travanj 1992.), glavni punkt za razmjenu i povratak zarobljenih Vukovaraca u domovinu. Daljnim jačanjem ratnih sukoba u susjednoj BiH, opterećenje slavonskobrodске općine priljevom prognaničkog i izbjegličkog stanovništva ne jenjava, štoviše povećava se do neslučenih razmjera na tragu humanitarne katastrofe. Tako je do 21. travnja 1992. na području slavonskobrodске općine prihvaćeno više od 30 000 izbjeglih i prognanih osoba, sa sve većim udjelom ratom pogođenog pučanstva iz susjedne Bosanske Posavine (Cafuta, 2003., 73-74). Tekstovi o dolascima novih skupina zarobljenika bili su slični onima s kraja studenog i početka prosinca 1991. Primjerice, kada je skupina od 285 Vukovaraca stigla u Slavonski Šamac koncem siječnja 1992., novinarka D. Vanić je tankoćutno opisala izgled logoraša: „Najsnažniji dojam ostavljaju oči. One su još jedino živo na njima, jedini dokaz da im dušu nisu potpuno uništili. (...) Zapravo, teško im je odrediti godine. Svi izgledaju kao i da su već odavno prevalili šezdesetu iako nije tako. Vidite da su ipak mlađi, a osjećate da su stariji, daleko stariji“ (*Brodski list*, 31/1/92., 5). I reportaže koje su uslijedile sastojale su se od sličnih opisa iznurenih Vukovaraca i njihovih svjedočanstava o proživljenim torturama u srbijanskim logorima. Dodatni prilog opisu narušenosti tjelesnog i psihičkog stanja bivših logoraša na stranicama brodskog tiska bila je analiza liječnice zagrebačke Klinike za infektivne bolesti, koja je dijagnosticirala pojavu teške iscrpljenosti, pothranjenosti i različitih zaraznih bolesti kod većine bivših logoraša, od kojih se neki nikada neće potpuno oporaviti (*Brodski list*, 14/2/92., 8-9). Osim opisa logora i proživljene torture, od pristiglih prognanika doznalo se i za kampanju etničkog čišćenja od preostalog nesrpskog stanovništva (Hrvata,

Ukrajnaca, Rusina) koju su okupatori provodili u naseljima poput Mohova, Opatovca, Tompojevaca, Petrovaca, Šarengrada i Iloka. Na silu protjerani stanovnici tih naselja bili su najprije opljačkani, a potom primorani potpisati izjavu o „dobrovoljnom iseljavanju“ (*Brodski list*, 21/2/92., 8-9; 20/3/92., 9; 27/3/92., 2). Također, više pojedivosti o počecima provođenja velikosrpskog programa na vukovarskom području Brođani su mogli doznati iz članka o prognaničkoj obitelji iz Borova Sela, češke narodnosti, smještenoj u Slavonskom Brodu. Prema njihovu iskazu, počeci širenja nacionalističke histerije među tamošnjim Srbima bili su povezani s dolascima Vojislava Šešelja i regrutiranjem mještana srpske nacionalnosti u Srpsku radikalnu stranku (*Brodski list*, 10/1/92., 6).

Veličanje otpora vukovarskih branitelja i dalje je činilo nezaobilazan udio u ukupnoj tematici. U nekoliko brojeva *Brodskog lista* doprinos spoznaji odlika vukovarskih branitelja dali su i bivši Brođani, koji su život nastavili u Vukovaru, gdje ih je i dočekala agresija na koju su odgovorili svrstavši se u braniteljske redove. Na upite tko je branio Vukovar, odgovor je glasio: „Vukovar nisu branili samo Hrvati, kako se to obično kaže. Branili su ga Vukovarci, i Srbi, i Ukrajinci, Rusini, Mađari..., svi koji su ga voljeli. Dolazili su naši dečki iz Đakova, u civilu, bez oružja, čak i iz Dubrovnika, Zagreba, s Krka, ali najjači su bili Vukovarci“, uz poruku: „Oni ne vole taj grad kao mi. I budite sigurni da ga neće ni braniti tako grčevito, sa srcem, kao što smo mi to mogli...“ (*Brodski list*, 17/4/92., 8; 1/5/92., 8). Iz prve polovice 1992. vrijedi izdvojiti dolazak dr. Vesne Bosanac u Slavonski Brod, čiji je posjet, osim ohrabrenja vukovarskim prognanicima na ovom području, bio važan i za Brođane zbog riječi zahvale za sve što su učinili za Vukovarce te poziva na daljnju suradnju „kada budemo gradili novi Vukovar“ (*Brodski list*, 17/4/92., 2).

Simbolično obilježavanje stradanja i žrtve Vukovara započinje 1992., pri čemu je novi tjednik *Posavska Hrvatska* (glasilo za politička, kulturna i gospodarska pitanja), nastavljajući ulogu *Brodskog lista* od 26. lipnja 1992., imao naročito značajnu ulogu. Stvaranje novog tjednika bilo je potaknuto željom brodskeg političkog i informativnog establišmenta za raskidom s odlikama „ostalnih listova bivšeg sustava (...) u službi ideologije strogo lokalnih okvira i sa istinom u zapečku“. Također, ime novog tjednika je, pored povratka tradiciji brodskeg novinstva ovjekovječenog pod imenom *Posavska Hrvatska*, ukazivalo na namjeru informativnog obuhvaćanja prostora od Okučana do Županje, te obje strane Save, jer su lokalni listovi iz susjednih općina (Nova Gradiška, Požega te općine iz Bosanske Posavine) prestali izlaziti zbog ratnih okolnosti (Piplović, 2006., 300). Preko stranica novog brodskeg tjednika pozivali su se građani Broda da na prvu godišnjicu pada Vukovara 18. studenog 1992. upale svijeće, što će se, uz par iznimki, ponavljati i idućih godina. U povodu prve obljetnice pada Vukovara, novinar N. Jelić u tekstu isprepletenom s osobnim emocijama i analizom žrtve Vukovara piše: „Kao da je bilo jučer, a prošla je godina dana. I samo podsjećanje na te dane, na vukovarsku dramu i herojski otpor branitelja, vraća u gradu onaj težak osjećaj i onu gulu što stalno stoji u grlu i ne da vam progovoriti (...) Ali Blitzkrieg nije uspio. Zaustavio se na obalama Dunava i Vuke. Ratovalo se i na drugim područjima Hrvatske, no najopasniji neprijateljski val zapeo je na istočno-slavonskom bojištu. Tromjesečni nadljudski napor branitelja omogućio je Hrvatskoj stvaranje obrambenih snaga, Hrvatske vojske, a danas možemo reći da je Vukovar obranio najveći dio Hrvatske i omogu-

ćio joj da zadrži pod kontrolom više od dvije trećine svog teritorija i stekne međunarodno priznanje. (...) Hrvatska je svjesna da se mora uzdati jedino u sebe. Zato i inzistira na ukidanu embarga na uvoz oružja. Jedino će tako osloboditi i Vukovar i sva ostala okupirana područja. A do tada – ne zaboravimo Vukovar – grad heroj“ (*Posavska Hrvatska*, 20/11/92., 2). I idućih godina su članci vezani uz obilježavanje vukovarske godišnjice bili na sličnom tragu. Primjer je članak Lidije Šnajder „Kad se vratimo“, u kojem je autorica podsjetila na najteže trenutke u životima Vukovaraca, konstatiravši kako je dan pada grada u ruke velikosrpskog agresora bio neusporedivo teži od svih ratnih nedaća koje su dotada iskusili. Njezin tekst naglašava neumrlu vjeru u povratak. Prema autoričinom tumačenju, upravo riječ „povratak“ postaje više od riječi jer označava ukupno stanje prognanog Vukovarca. Članak se vezao uz program obilježavanja 2. godišnjice pada Vukovara, koji su predvodili prognani Vukovarci paljenjem svijeća i polaganjem vijenca ispred spomen-obilježja poginulim hrvatskim braniteljima te obilježanjem grobova svojih sugrađana preminulih u progonstvu. Tog su dana upalili svijeće i na prozorima svojih domova (*Posavska Hrvatska*, 19/11/93., 7; 26/11/93., 1). Obilježavanje Božića 1993. bilo je usko povezano s prognaničkom stvarnošću koja je, napose nakon pada Bosanske Posavine u ruke vojske bosanskih Srba i progonstva njezinih nesrpskih žitelja, postala dio slavonskobrodске svakodnevice. *Posavska Hrvatska* je prognanički Božić približila čitateljima reportažom o obilježavanju blagdana u dvjema prognaničkim obiteljima, vukovarskoj i bosanskobrodskoj. Također, jedinstven dodatak prognaničkoj tematici predstavljao je članak o običaju proslave blagdana Božića među Vukovarcima (*Posavska Hrvatska*, 24/12/93., 5, 6).

Prvih godina nakon završetka bitke za Vukovar, brodski tisak imao je jednu od najvažnijih uloga u čuvanju sjećanja na poginule Brođane – vukovarske branitelje. Štoviše, brodski tiskani mediji su nastojali predočiti i dotada nepoznate podatke i detalje o angažmanu Brođana na vukovarskom ratištu. Sredinom rujna 1993. *Posavska Hrvatska* je objavila intervju s nekim sudionicima proboja opsade Vukovara 19. rujna 1991. Pothvat je za Brođane bio značajan jer su u njemu, pored skupine vinkovačkih postrojba, sudjelovali pripadnici slavonskobrodске Specijalne jedinice policije, dio 3. bojne 3. gardijske brigade Zbora narodne garde, čiju su glavninu sastava činili vojnici s područja Brodsko-posavske županije i tenkowska jedinica slavonskobrodске 108. brigade Zbora narodne garde (Marijan, 2004., 134-135). Pri probouju je došlo do sukoba oklopnih snaga s obje strane, što događaj svrstava među prve tenkovske sukobe u Domovinskom ratu, pri čemu su hrvatski tenkovi porazili i natjerali agresora na privremeno povlačenje, a to je rezultiralo uspostavljanjem kontakta između opkoljenih branitelja u Vukovaru i pristiglih hrvatskih vojnika. Privremena deblokada postigla je efekt podizanja morala vukovarskih branitelja te omogućila izlazak dijela ranjenih i nemoćnih, kao i dostavu hrane i streljiva braniteljima te preostalom stanovništvu Vukovara. U probouju je poginuo jedan, a ranjeno 7 hrvatskih vojnika i redarstvenika (*Posavska Hrvatska*, 17/9/93., 8).

Tijekom prve polovice 1992. vukovarska prognanička zajednica u Slavanskom Brodu organizira se u udrugu Klub Vukovaraca. Prognani Vukovarci su razvili, usprkos ograničenim sredstvima, aktivnosti kojima su podsjećali na svoj status, ali i na vukovarski martirij. Aktivnosti udruge pomogle su omasovljenju simboličkog

paljenja svijeća na obilježavanju dana pada Vukovara na javnim i ostalim vidljivim mjestima – prozorima domova, spomen-obilježjima poginulim braniteljima i duž Vukovarske ulice. Treba istaknuti kako su brodske općinske vlasti, po uzoru na slične inicijative u ostalim hrvatskim gradovima, 11. ožujka 1992. preimenovala Ulicu Đure Salaja u Vukovarsku ulicu, u slavonskobrodskoj mjesnoj zajednici Plavo Polje, u kojoj je, također, Ulica Mike Babića preimenovana u Borovsku ulicu (*Službeni vjesnik općine Slavonski Brod / ratno izdanje*, 11/3/92., 27). Upravo će Vukovarska ulica, posebice u razdoblju 2000.–2010., postati središtem obilježavanja žrtve Vukovara. Dakle, inicijativu u promicanju masovnog paljenja svijeća u razdoblju 1992.–1999. predvodi Klub Vukovaraca, koji je za godišnjice 18. studenog tradicionalno pozivao građane Slavanskog Broda da upale svijeće na prozorima svojih domova „(...) a svjetlost svijeće pomoći će im da lakše pronađu svoj put kući“. Pored toga, program obilježavanja uključivao je polaganje vijenaca i paljenje svijeća kod Središnjeg križa na Gradskom groblju te održavanje misa za poginule u Domovinskom ratu i preminule prognanike (*Posavska Hrvatska*, 17/11/95., 20). Među najznačajnije aktivnosti u organizaciji udruge vukovarskih prognanika, koje je popratio brodski tisak, izdvaja se izložba održana sredinom lipnja 1993. u Podvinju, slavonskobrodskom prigradskom naselju, u kojemu je privremeni dom pronašlo najviše prognanih Vukovaraca smještenih na području Brodsko-posavske županije. Izložbu, u povodu blagdana sv. Antuna, činilo je 28 fotografija razrušenog Vukovara nastalih u veljači 1993. pod nazivom „Stotinu dana Vukovara“, a bila je izložena na podvinjskom Trgu sv. Antuna pod geslom: „Kada se vratimo, podići ćemo bedem oko voljenog grada i na njemu ispisati – neka nitko ime Vukovara ne izgovori uzalud“ (*Posavska Hrvatska*, 18/6/93., 9). Pored tih nastojanja udruge Vukovaraca uz medijski angažman *Posavske*, treba istaknuti kako se na simboliku Vukovara ukazivalo i u ostatku godine. Tako je organizirana rujanska biciklistička utrka „Kroz Hrvatsku“ 1994., čiji je radni naslov glasio „Od Vukovara do Dubrovnika“, u sklopu 105. obljetnice osnutka Hrvatskoga biciklističkog saveza. Utrka je trebala okupiti dvadesetak reprezentacija iz cijeloga svijeta, a početnu etapnu točku Vukovar iz razumljivih je razloga zamijenio Nuštar. Jedna od etapa uključivala je i Slavonski Brod (*Posavska Hrvatska*, 17/6/94., 20). Ujedno, izvjestitelji *Posavske Hrvatske* bili su na višednevnoj blokadi punkta međunarodnih snaga Ujedinjenih naroda na nemetinskoj cesti Osijek – Erdut, koju su organizirale udruge izbjeglih i prognanih Hrvata i Muslimana/Bošnjaka, među kojima su bile i „Vukovarske majke“, koje su zahtijevale istinu o sudbinama svojih muževa i sinova (*Posavska Hrvatska*, 15/7/94., 11).

Razdoblje mirne reintegracije Hrvatskoga Podunavlja predstavlja naročito zanimljivu poslijeratnu epizodu koja je omogućila uvođenje ustavno-pravnog poretka Republike Hrvatske na okupiranom istočnohrvatskom prostoru (Radelić i sur., 2006., 404-405; Nobile, 2000., 496-500, 506-522). To je ujedno vrijeme pripreme povratka prognanih Vukovaraca svojim domovima. Premda čin potpisivanja Erdutskog sporazuma, koji je omogućio započinjanje međunarodne misije UNTAES-a (United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium) u okupiranom Hrvatskom Podunavlju, nije prokomentiran na stranicama brodske tjeđnika, posljedice tog sporazuma preusmjerile su pažnju brodske medija na predstojeći povratak Vukovaraca u njihov grad. Poticaj pripre-

mama povratka davale su svojim javnim angažmanom i neke političke stranke. Primjerice, predstavnici Slavonsko-baranjske hrvatske stranke održali su susret u Podvinju s više od 180 prognanih Vukovaraca. Tom prigodom čelnici stranke su promovirali izborne plakate, među kojima i plakat sa sloganom „Vukovar glavni grad Hrvatske“ (*Posavska Hrvatska*, 21/2/97., 7). Prijelazno razdoblje međunarodne uprave u Hrvatskom Podunavlju bila je i prilika za brodske novinare da prvi put nakon rujna 1991. posjete Vukovar. Njihove reportaže donosile su niz zanimljivih i potresnih detalja – o opustošenom gradu i njegovim materijalno i duhovno osiromašenim stanovnicima, prepuštenim tužnoj i besperspektivnoj svakodnevnici, još uvijek neumrlim velikosrpskim snovima i aspiracijama te nepostojanju volje za suočavanje s ulogom i odgovornošću onih koji su se stavili na stranu uništavanja Vukovara i protjerivanja njegovih nesrpskih žitelja. Među brojnim zabilješkama reportaže „Vukovar su doista oslobodili – od svega normalnog“ M. Kovačevića, izdvajaju se sljedeći: „Ulice nose ‘zanimljiva’ imena: Svetosavska, Ulica Srpske dobrovoljačke garde, Ulica srpskog jedinstva, Trg srpskog oslobođenja. Što se više udaljavamo od strogog središta grada, sve je manje ljudi na ulicama i sve je više beživotnih zgrada. (...) Nijedan film, fotografija, nijedna riječ ne može opisati Mitnicu kakva je danas, (...) sve drugo je isto kakvo je bilo 18. studenog 1991. godine. (...) Nema ptica, ne čuje se lavež pasa, ni mravi ne hodaju po zemlji. Nema baš ničega. Grad bez zidova, bez temelja, bez ulica, grad bez života. Odjednom, kao iz zemlje, prolaze tri žene s nekakvim vrećicama u rukama. Znam, neće biti nimalo lijepo uspoređivanje, ali, vidio sam hodajuće mrtvace. Ne znaju otkud ni kamo idu, ne znaju što ih čeka sutra, kilometrima uokolo nema ni krovova, ni dimnjaka, ni ljudi... Vraćamo se natrag bez ijedne izgovorene riječi. (...) Televizijske slike su nam pokazivale Beirut, Hirošimu, Grozni... Sve zajedno ne boli tako kao vukovarska Mitnica. Ne samo zato što je naša. Ponovljeno je stotinu puta, ponovit ćemo još jednom – onaj tko je to učinio Vukovaru, ne može biti i nije čovjek“ (*Posavska Hrvatska*, 21/2/97., 7-8). Osjetljivost Brođana na žrtvu Vukovara intenzivirala se i u kontekstu otkrivanja i ekshumiranja masovnih grobnica s vukovarskog područja, koji su popraćeni i u brodskom tisku, a koji su se ticali pokopa Brođanina Željka Stanića, pripadnika 204. vukovarske brigade, čiji su posmrtni ostaci ekshumirani iz masovne grobnice na Ovčari (*Posavska Hrvatska*, 23/5/97., 3).

Kulturno-sportske manifestacije u organizaciji lokalne zajednice također su pridonosile popularizaciji procesa povratka hrvatske države u okupirano Podunavlje i prognanih Vukovaraca u njihov grad. Brodski ultramaratonac Tade Opačak započeo je početkom svibnja 1997. ultramaraton Prevlaka – Vukovar, dug više od 1000 km (*Posavska Hrvatska*, 2/5/97., 17). Posljednju dionicu, Vinkovci – Vukovar, Opačak nije uspio do kraja istrčati zbog zabrane ulaska u Vukovar od strane predstavnika međunarodnih snaga UNTAES-a. Opačak je uspio istrčati planiranu dionicu do srušenog mosta na Vuki na izlazu iz Nuštra, gdje je simbolično izlio morsku vodu koju je nosio od Prevlake u rijeku Vuku, umjesto u Dunav, kako bi simbolički povezao Jadran i Dunav. Pored toga, zapaljene su svijeće kod punkta ruskih pripadnika UN-a te u zrak pušteni golubovi, uz obećanje: „(...) u Vukovar dolazimo uskoro!“ Uoči obilježavanja Dana državnosti 1997., u prepunoj sportskoj dvorani Brod održan je dvadeset prvi u nizu humanitarni koncert pod nazivom „Sve hrvatske pobjede za Vukovar“. Prihodi od ulaznica bili su namije-

njeni fondu „Spasimo djecu Hrvatske“ te za obnovu Vukovara (*Posavska Hrvatska*, 23/5/97., 16; 6/6/97., 15). Zaustavljanje „Vlaka mira“ u Slavonskom Brodu, na proputovanju iz Vukovara te obraćanje predsjednika Tuđmana pred desetak tisuća okupljenih Brođana, predstavljao je najdojmljiviji čin povratka Hrvatske u Vukovar, o čemu su, u svojim govorima, posvjedočili prisutni govornici. Dojmovi predstavnika brodsko-posavske delegacije u „Vlaku mira“ bili su nadasve emotivni. Brodsko-posavski župan je obećao sudjelovanje Županije u obnovi Vukovara istaknuvši kako su „(...) Brod i Brodsko-posavska županija bili [su] u Vukovaru kad je bilo najteže, pa će biti i u trenucima obnove“ (*Posavska Hrvatska*, 13/6/97., 2-4). Time nakratko započinje epizoda o materijalnoj obnovi razrušenog Vukovara jer se Brodsko-posavska županija, s lokalnim vlastima i gospodarskim subjektima, obvezala na obnovu vukovarskog željezničkog kolodvora te više stambenih jedinica (*Posavska Hrvatska*, 19/9/97., 3; 17/10/97., 3; 14/11/97., 2). Istodobno, *Posavska* je oduševljeno javljala o planovima povratka više od 520 Vukovaraca smještenih na području Brodsko-posavske županije. Uvertiru pred povratak predstavljale su reportaže o prvim obilascima srušenih domova, gdje su Vukovarci zatekli zapuštenost do mjere koja je pobuđivala sumnju u mogućnost obnove grada prema prijeratnom modelu (*Posavska Hrvatska*, 29/8/97., 12; 16/1/98., 25). Dovršetak mirne reintegracije brodski tjednik je pozdravio prenošenjem tekstova iz drugih medija, pa i srbijanskih (*Nаша borba*), kao i reportažama u kojima su se pratili povratnici u prvim obilascima srušenih domova (*Posavska Hrvatska*, 23/1/1998., 2). Neskriveno zadovoljstvo komentatori *Posavske* iskazali su vidljivim oznakama povratka hrvatske države u Vukovar (zastave, hrvatski policajci, novac). Uz pohvalu pozitivnih pomaka u vukovarskoj svakodnevici, u usporedbi s onim viđenim proteklih godina, reporteri nisu propustili zabilježiti raspoloženje srpskog stanovništva prema institucijama hrvatske države, za koje su ocijenili kako su praktične stvari (poput primanja mirovina u hrvatskoj valuti kuni) jedini indikator prihvaćanja novonastale političke stvarnosti. Posebno je naglašena zahvala djelatnika vukovarske bolnice jer su prve donacije za tu ustanovu pristigle iz Broda. Štoviše, prvi hrvatski liječnik dragovoljac, koji je stigao u vukovarsku bolnicu u prosincu 1997., nešto prije završetka reintegracije, bila je liječnica iz Sibinja, naselja u blizini Slavonskog Broda (*Posavska Hrvatska*, 20/2/98., 10-11; 27/2/98., 9). Ujedno, na brodskom području prikupljaju se sredstva za pomoć vukovarskim povratnicima u organizaciji CARITAS-a, određenih političkih stranaka i udruga proisteklih iz Domovinskog rata. Obnovi Vukovara praktičnom pomoći naročito su pridonijele udruge proizašle iz Domovinskog rata, poput slavonskobrodske ogranka Udruge hrvatskih veterana Domovinskog rata, koja je pozvala sve svoje članove da se pridruže organiziranju dobrovoljne radne akcije „(...) u VUKOVARU-NAŠEM GRADU HEROJU“ (istaknuo M. B.), uz poruku kako je Brodsko-posavska županija u ratu podnijela žrtve za obranu i suverenitet hrvatske države te stoga očekuju „da i u ovoj akciji budemo prvi, a bit ćemo. (...) zahvaljujemo u naše ime i ime VUKOVARA koji čeka na nas“ (*Posavska Hrvatska*, 27/2/98., 40). Početkom lipnja 1998. *Posavska Hrvatska* je javila: „Vukovarci se vraćaju kući!“ U istoimenom članku navedeno je kako prognani Vukovarci, privremeno smješteni u Slavonskom Brodu, obilježavaju Dan državnosti 30. svibnja, s najavom kako će već iduće godine taj državni blagdan obilježiti u Vukovaru. Naime, od 521 prognanika, koliko ih je bilo smješteno

na području Brodsko-posavske županije, od rujna 1997. do svibnja 1998. njih 98 je prognanički status zamijenilo povratničkim. Stoga je u Hotelu „Brod“ u povodu Dana državnosti organizirano okupljanje većeg broja povratnika, kojima su CARITAS slavonskobrodskog dekanata i brodska humanitarna udruga „FeniKS“, uz pomoć donatora iz inozemstva, uručili darove za olakšavanje povratka. Organizatori su poručili kako su s Vukovarcima bili od njihova dolaska te da ih nisu i neće zaboraviti u trenucima povratka njihovim domovima (*Posavska Hrvatska*, 5/6/98., 5). I druge društveno-političke organizacije pokrenule su slične inicijative. Primjer je akcija „Bicikl za Vukovar“, koju su pokrenuli Krug katoličkih intelektualaca zajedno sa slavonskobrodskim ograncima Socijaldemokratske partije i Hrvatske socijalno-liberalne stranke. Cilj akcije bilo je nabavljanje bicikla za svaku povratničku obitelj u Vukovaru (*Posavska Hrvatska*, 12/6/98., 22). Populariziranju procesa povratka i obnove pridonosili su i članci o uključenosti poduzeća s područja Županije u obnovu Vukovara i Hrvatskog Podunavlja (*Posavska Hrvatska*, 31/7/98., 6-7).

2000.–2010.: desetljeće potvrde uspješne afirmacije fenomena Vukovara

Razdoblje 2000.–2010., u odnosu na proteklo desetljeće, obilježava značajna promjena u daljnjem jačanju simbola Vukovara. Naime, predvodničku ulogu u očuvanju sjećanja na žrtvu Vukovara i njezinog omasovljenja, umjesto novinara brodskog tjednika i udruge prognanih Vukovaraca, gotovo potpuno preuzimaju brojne civilne udruge i pojedinci iz javnog života grada i Županije. Među njima se ističu udruge proistekle iz Domovinskog rata, napose veteranske. Daljnji doprinos brodskog tiska sastojao se u medijskom praćenju i pozitivnom vrednovanju djelovanja tih udruge u okviru društvenog angažmana posvećenog čuvanju i promociji vrijednosti Domovinskog rata, u kome je Vukovar predstavljao jedan od temeljnih postulata.

Analizom tekstova uočljivo je kako u prvim godinama novog tisućljeća poseve iščezava tematika obnove Vukovara i povratka njegovih prognanih građana, a dominira tematika vezana uz promociju i daljnju popularizaciju fenomena Vukovara, najčešće povezanih uz godišnja obilježavanja pada Vukovara (18. studenoga). Konac 20. i početak 21. st. obilježio je povratak značajnog broja prognanih Vukovaraca s brodskog područja u njihov grad, čime je, posljedično, prestao djelovati slavonskobrodski Klub Vukovaraca. Iako su u prošlosti značajni pojedinci iz vukovarske ratne prošlosti, poput dr. Vesne Bosanac, izražavali zahvalnost za doprinos Brođana, početkom srpnja 2000. Brođanima je stigla zahvala vukovarskog gradonačelnika Vladimira Štengla, do tada najveći čin javnog priznanja Grada Vukovara za pruženu pomoć (*Posavska Hrvatska*, 21/7/00., 17). Kao što je navedeno, u jačanju sjećanja na Vukovar predvodničku ulogu preuzimaju udruge proistekle iz Domovinskog rata, a pridružuju im se i ostale društvene organizacije različitih provenijencija. Primjerice, Udruga roditelja poginulih branitelja odavala je počast žrtvi Vukovara u sklopu različitih akcija, poput akcije „Neka i u mom gradu svijetli Vukovar“ koja predstavlja kontinuitet sličnih manifestacije te udruge od 2002.,

a po uzoru na slične aktivnosti Kluba Vukovaraca u razdoblju od 1992. (*Posavska Hrvatska*, 16/10/07., 49).

Za njima nisu zaostajale ni sekcije i ogranci različitih političkih stranaka s brodskog područja. Njihov angažman svodio se na prikupljanje humanitarne pomoći, naročito uoči značajnijih katoličkih vjerskih blagdana, primjerice Uskrsa (*Posavska Hrvatska*, 10/2/2005., 3). Ujedno, izaslanstva političkih stranaka obilježila su vukovarska spomen-obilježja (poput Memorijalnog groblja, Trpinjske ceste, spomen-muzeja Hangar, vukovarske bolnice) u različitim razdobljima, posebice predizbornim, ali i u prigodama obilježavanja blagdana od nacionalnog značaja, poput Dana neovisnosti i sl. (*Posavska Hrvatska*, 21/11/03., 2; 24/11/06., 48; 15/10/10., 14). Odjeci presude Haškog suda 2007. u vezi s „vukovarskom trojkom“ bili su povod za burnu sjednicu Županijske skupštine Brodsko-posavske županije; u tekstu priopćenja navedeno je kako je riječ „o uvredljivim, besramno i neshvatljivo niskim, čak i oslobađajućim kaznama za najteži ratni zločin“, a predstavnici ograna nekkih političkih stranaka su i samostalno na stranicama brodskog tjednika osudili presudu, mada se ne može izbjeći dojam kako su neke izjave bile plasirane i u svrhu nadolazećih parlamentarnih izbora i međustranačkih razračunavanja (*Posavska Hrvatska*, 5/10/07., 3; 5/10/07., 20; 12/10/07., 20).

Odmakom prvih godina novog tisućljeća, u manifestacije obilježavanja žrtve Vukovara uključivale su se i ostale udruge sa slavonskobrodskog područja. Primjerice, na vukovarske mimohode odazvali su se 2005. članovi Hrvatskog društva političkih zatvorenika i Hrvatskog domobrana, koji su prigodom obilježavanja 18. studenog 2005. pozvali Brođane da im se pridruže u paljenju lampiona u Vukovarskoj ulici (*Posavska Hrvatska*, 18/11/05., 18). Članovi navedenih brodskih udruga su, tradicionalno, od završetka reintegracije Hrvatskog Podunavlja pohodili Vukovar. Njihova „hodočašća“ Vukovaru, kako su ih nazivali, uključivala su posjete Memorijalnom groblju, Mitnici i vukovarskoj Općoj bolnici, Ovčari, Spomen-križu na Dunavu te spomen-obilježjima na Trpinjskoj cesti (*Posavska Hrvatska*, 23/11/07., 2). Slične posjete Vukovaru, uz obavezan obilazak vukovarskih martijskih znamenitosti, upriličila je i slavonskobrodsko Udruga Matice hrvatskih umirovljenika (*Posavska Hrvatska*, 22/10/10., 14). Vukovar postaje i odredištem brojnih školskih ekskurzija s područja Brodsko-posavske županije, čije impresije i dojmove prenosi *Posavska*, primjerice u članku „Vukovaru, tugo, dobar dan“ (*Posavska Hrvatska*, 28/9/07., 32). Angažman školaraca uključivao je i organiziranje humanitarnih akcija, primjerice 2008. kada su, pri održavanju Uskrsnog sajma u Bebrini, učenici i njihovi roditelji skupljali novčane priloge prodajom učeničkih rukotvorina za djecu Vukovara koja su tijekom Domovinskog rata ostala bez roditelja te ih osobno uručili na ekskurziji u Vukovar (*Posavska Hrvatska*, 28/3/08., 41).

Posebno važan fragment u brodskom kolektivnom sjećanju na Vukovar predstavljalo je njegovanje uspomene na Brođane poginule u vukovarskoj obrani, u čemu su predvodile veteranske udruge slavonskobrodskih vojno-redarstvenih postrojbi (*Posavska Hrvatska*, 20/10/00., 3). Pritom se najviše ističe otkrivanje spomenika trojici palih suboraca na Mitnici u organizaciji predstavnika Kluba Specijalne jedinice policije „Šimini anđeli pakla“ 15. lipnja 2002. To spomen-obilježje postalo je mjesto hodočašća za njihove obitelji, prijatelje i suborce, koje se pohodilo

tijekom cijele godine (*Posavska Hrvatska*, 21/6/02., 2; 26/9/08., 21). Treba istaknuti kako je spomenik poginulim brodskim policajcima postao mjestom pohoda i drugih civilnih udruga iz Slavonskog Broda i Brodsko-posavske županije, poput Društva hrvatskih političkih zatvorenika, udruge Hrvatski domobran, raznih umirovljeničkih udruga te školskih ekskurzija. Sjećanje na vukovarsku bitku i udio slavonskobrodskih vojno-redarstvenih postrojbi koje su 1991. sudjelovale na vukovarskom i istočnoslavonskom ratištu, *Posavska* je potencirala objavljivanjem novih detalja iz njihova borbenog angažmana na tom području, kao i evociranjem uspomena na ta zbivanja najčešće prigodom obilježavanja značajnih datuma ili održavanja različitih veteranskih manifestacija, gdje je ponajviše istaknuta slavonskobrodsko jedinica Specijalne policije. Tako je obilježavanje 15. obljetnice osnutka slavonskobrodsko Specijalne jedinice policije, ustrojene 15. ožujka 1991., opširno predstavljeno brodom čitateljstvu. Opis ratnog puta postrojbe sadržavao je prvi angažman na vinkovačkom i vukovarskom području nakon pokolja 12 hrvatskih policajaca u Borovu Selu početkom svibnja 1991., sudjelovanje u teškim borbama na Trpinjskoj cesti, Mitnici, Borovu naselju i drugim dijelovima grada Vukovara, pri čemu je troje pripadnika izgubilo život, a 15 je ranjeno. Posljednji angažman postrojbe na vukovarskom ratištu bio je 12./13. listopada 1991., kada iz Vinkovaca sudjeluje u neuspjelom pokušaju proboja neprijateljske opsade Vukovara, na potezu Nuštar – Marinci – Vukovar, pri čemu smrtno stradava više pripadnika jedinice, uz velik broj ranjenih (*Posavska Hrvatska*, 14/4/06., 19). Sjećanje na njihov angažman nije izbljedjelo među Vukovarcima jer su nekadašnji pripadnici slavonskobrodsko Specijalne jedinice policije sudjelovali na obilježavanju 15. obljetnice ustroja 204. vukovarske brigade Zbora narodne garde, kada su se susreli s vukovarskim suborcima (*Posavska Hrvatska*, 29/9/06., 48). Prigodom jubilarnih godišnjica, kakva je bila 15. godišnjica pada Vukovara, program obilježavanja je uključivao predaju svećanih spomen-plaketa „Vukovar 1991.“ za više od 200 branitelja Vukovara, pripadnika vojno-redarstvenih postrojbi s područja grada Slavonskog Broda i Brodsko-posavske županije (*Posavska Hrvatska*, 17/11/2006., 2).

Nastavljajući tradiciju uključenosti vjerske komponente u stvaranju i čuvanju sjećanja na Vukovar, brodska župa, odnosno, crkva Gospe brze pomoći postaje glavnim okupljalištem za obilježavanje pada Vukovara u razdoblju 2000.–2010., s programom koji je uključivao vjerske obrede za poginule branitelje, paljenje svijeća i polaganje vijenaca pred središnjim križem. Treba napomenuti kako je ta brodska župa u razdoblju od 1992. usko surađivala s udrugom prognanih Vukovaraca u obilježavanju žrtve i stradanja Vukovara, a predstavnici te crkvene zajednice nastavili su s tim aktivnostima i nakon povratka Vukovaraca, nastavivši suradnju s udrugama proisteklim iz Domovinskog rata. Štoviše, Udruga civilnih stradalnika Domovinskog rata i župa Gospe Brze Pomoći zajedničkim su javnim proglašima pozvali građane Slavonskog Broda da 17. studenog, paljenjem svijeća u Vukovarskoj ulici, odaju počast žrtvama. U manifestaciji paljenja svijeća u Vukovarskoj ulici od 2005. sudjelovali su i predstavnici Grada Slavonskog Broda, osnovnih škola i političkih stranaka, uz program koji je, pored paljenja svijeća i održavanja misa zadušnica, obuhvaćao i kulturne sadržaje, poput čitanja tekstova Siniše Glavaševića (*Posavska Hrvatska*, 25/11/05., 19; 14/11/08., 52; 13/11/09., 6; 20/11/09., 5; 19/11/10., 8). O povezanosti, pa i pojavi poistovjećivanja simbola Vukovara s

religijskim aspektom muke, žrtvovanja i iskupljenja, svjedoči i činjenica kako su brojne udruge s brodskeg područja uoči obilježavanja većih katoličkih blagdana pohodile Vukovar. Primjerice, uoči blagdana Uskrsa 2009. članovi Podružnice umirovljenika Općine Sikirevci posjetili su Vukovar te odali počast žrtvama na Ovčari (*Posavska Hrvatska*, 3/4/09., 32).

Doprinos razvoju lokalne percepcije Vukovara dale su i lokalne kulturno-znanstvene institucije, čije je djelovanje detaljno pratio brodski tisak. Obilježavanja godišnjica pada Vukovara bila su u prvom planu, primjerice 2007. kada su brodski ogranak Matice hrvatske i Kazališno-koncertna dvorana Ivana Brlić Mažuranić, u suradnji s Centrom za kulturu i film A. Cesareca a u povodu obilježavanja Mjeseca hrvatske knjige i godišnjice pada Vukovara, organizirali glazbeno-pjesničku večer s programom posvećenom Siniši Glavaševiću i njegovu literarnom opusu (*Posavska Hrvatska*, 9/11/07., 14). Tematika Vukovara predstavljala je nadahnuće za suradnju zagrebačkog glazbenika Waltera Neugebauera i brodskeg pjesnika Dinka Lončara (*Posavska Hrvatska*, 7/11/08., 15). Vrijedi istaknuti i pažnju koju je brodski tjednik posvetio radu slavonskobrodske podružnice Hrvatskoga instituta za povijest, odnosno, naslovima koji su se doticali vukovarske tematike, poput knjige dr. Davora Marijana *Bitka za Vukovar* (*Posavska Hrvatska*, 14/11/08., 38).

Važan oblik popularizacije simbolike Vukovara i čuvanja sjećanja na njegovu žrtvu postale su različite sportske manifestacije, poput maratona koji su uključivali i paljenje svijeća u Vukovaru, uglavnom u organizaciji veteranskih udruga i sportskih saveza te od 1999. održavanje tradicionalnog šahovskog turnira „Dani sjećanja na Vukovar“ u organizaciji slavonskobrodske udruge Hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata (*Posavska Hrvatska*, 17/11/00., 31; 18/11/05., 1; 21/9/07., 57; 23/11/07., 63; 13/6/08., 3; 4/9/09., 2).

Doprinos *Posavske Hrvatske* popularizaciji fenomena Vukovara u razdoblju 2000.–2010. uglavnom se svodio na praćenje angažmana civilnih udruga i pojedinaca. Uoči obilježavanja Dana žrtve Vukovara, naslovnicom brodskeg tjednika redovito je dominirao tekst s popratnom ilustracijom koja je podsjećala na važnost Vukovara, uz pozive brodskom građanstvu da se pridruže manifestaciji obilježavanja, kako u Slavanskom Brodu, tako i Vukovaru (*Posavska Hrvatska*, 15/11/02., 2; 16/10/07., 1). Reporter *Posavske* izvještavali su iz Vukovara prigodom održavanja godišnjih komemoracija i mimohoda (Kolone sjećanja), naglašavajući prisutnost gradskih i županijskih predstavnika vlasti te civilnih udruga. Vrijedi istaknuti kako u tim reportažama autori kao simbole Vukovara ističu djevojčicu Željku Jurić, novinara Sinišu Glavaševića („glas istine“), starce s vrećicom u ruci i Katu Šoljić, vukovarsku majku čija su četiri sina položila život u obrani Republike Hrvatske. U razmišljanjima je dominiralo pitanje zbog čega nitko nije odgovarao za zlo učinjeno u Vukovaru, zbog čega „svaki Hrvat i istinski domoljub ne smije na riječ Vukovar biti ravnodušan. Pogotovo ne 18. studenoga“. Slično razmišljanje ponudio je i komentator *Posavske* prigodom obilježavanja 17. godišnjice pada Vukovara: „(...) da je Vukovar otvorena rana na tijelu Hrvatske. Jer samo ono što ne prestaje boljeti, ostaje u sjećanju. Vukovar nas uči poniznosti, junaštvu, dostojanstvu u porazu, ljubavi prema domovini i njenom puku“ (*Posavska Hrvatska*, 24/11/06., 2; 20/11/09., 1; 19/11/10., 3; 21/11/2008., 1, 27). Neki od popratnih komentara novinara brodskeg tjednika ukazivali su i na istovjetnu zapostavljenost

Vukovara i Slavanskog Broda, pa i pad u zaborav od strane nadležnih državnih tijela. Prigodom obilježavanja 10. godišnjice stradanja Vukovara, komentator *Posavske* F. Piplović piše: „Nakon deset godina još smo s Tobom. Kada se sve zbroji što se dogodilo Tebi i nama kličem: ‘Vukovare, divno je biti s tobom, u Tvom društvu, zaboravljen, prešućen, omalovažen, osumnjičen’. Da su drugi dali deseti dio Tebi i Posavini ne biste ti i Posavina bili u progonstvu, a mi oblačeni, poniženi, izolirani. (...) U medijskom i političkom smislu želi se Vukovar i Slavonski Brod učiniti nepostojećim i suvišnim gradovima jer se puno toga pamti!“ (*Posavska Hrvatska*, 16/11/01., 3). Među angažmane *Posavske* pripada i svojevrsno korigiranje javnog stava prema obilježavanju 18. studenog, kroz pomno praćenje odaziva lokalnih političkih predstavnika na prigodne manifestacije u Slavanskom Brodu i Vukovaru. Naime, u rubrici „Kuloari“ spočitavao se neodaziv nekih političkih dužnosnika na obilježavanje 18. studenog (*Posavska Hrvatska*, 25/11/05., 41). Fokus *Posavske* na odnos lokalnih vlasti prema Vukovaru uključivao je i pohvale za nastavljanje pomoći i međusobne suradnje, kao 2010., kada se Grad Slavonski Brod uključio u akciju „Solidarnost za Vukovar“, čime se obvezao stipendirati šest vukovarskih studenata (*Posavska Hrvatska*, 19/2/10., 6). Određeni događaji iz drugih sredina povezani s Vukovarom također nisu prošli nezabilježeni u brodskom tjedniku. Primjerice, *Posavska* je početkom 2006. zabilježila premještanje Zida boli iz zagrebačke Selske ceste na groblje Mirogoj, kao događaj koji je obilježio proteklu 2005. godinu (*Posavska Hrvatska*, 5/1/06., 5). Godina 2006. ostat će znakovita, osim po nadprosječnoj zastupljenosti vukovarske tematike i po jedinjoj zabilježenoj kritici brodskog tjednika prema Vukovaru, odnosno, vukovarskim vlastima. Naime, vukovarskim gradskim vlastima se spočitavalo nepostojanje imena Slavanskog Broda u nazivlju vukovarskih ulica, naselja i trgova (*Posavska Hrvatska*, 24/11/06., 26).

Od 2004. pojavljuju se, najčešće u sklopu obilježavanja pada grada, kritički osvrti i analize fenomena Vukovara poznatog povjesničara i na stranicama brodskog tjednika povremenog komentatora lokalnih i nacionalnih društvenih zbivanja M. Artukovića, kojem pripadaju velike pojedinačne zasluge za jačanje i populariziranje martirijskog konteksta Vukovara na lokalnoj razini. Za njega je Vukovar ubijen pred očima čitavog svijeta; Vukovar svojom ulogom može stati uz bok najslavnijim bitkama u povijesti kao što su grčki Termopili i Maraton, obrana Kartage od Rimljana, židovska Masada, poljski otpor Rusima i Nijemcima. Artuković osuđuje odgovor Ratka Gajice na javnoj televiziji na pitanje „Tko je razrušio Vukovar?“ potkraj 2005., navevši kako „onaj tko ne zna i ne želi reći tko je razrušio Vukovar, i onaj tko ignorira to ‘neznanje’, priprema nove sukobe Hrvata i Srba. Samo je istini rezervirana i pomirbena i oslobađajuća misija“. Slično je naveo i pred obilježavanje Božića 2006. po julijanskom kalendaru, kada je napisao: „A kada netko ne zna tko je rušio Vukovar, spreman je i opet, i opet, i opet šutjeti (u najboljem slučaju) kad god se to bude ponovilo“. U povodu 15. obljetnice pada Vukovara, Artuković je u tekstu „Strahote samoobmanjivanja“ podsjetio na bremenitu povijest hrvatsko-srpskih odnosa, koji su doveli do ponavljanja krvavih epizoda iz prošlosti te konstatirao kako ignoriranje istine o Vukovaru od strane političkih predstavnika srpskog naroda u Hrvatskoj može dovesti tek do novih zabluda i ponavljanja. Uoči obilježavanja 17. godišnjice pada Vukovara, Artuković se na stranicama *Posavske Hrvatske* kritički osvrnuo na knjigu F. Hartmann *Mir i*

kazna, podsjetivši na tretman Vukovara i Srebrenice u međunarodnim krugovima, u kontekstu djelovanja Haškoga suda. Autor se posebno okomio na bezobzirnost i potpun nedostatak suosjećanja tužiteljstva naspram stradanja građana Vukovara i posvemašnjeg uništenja toga grada. I prigodom 19. godišnjice autor se osvrnuo na tezu haškog tužiteljstva o prekomjernom granatiranju, usporedivši Knin i Vukovar i ponovivši neka svoja ranija stajališta u vezi s nekažnjavanjem zločina uništavanja čitavog grada te svojevrzne amnezije koja vlada među hrvatskom političkom elitom naspram glavnih poučaka Domovinskog rata. Treba primijetiti kako je njegov opus posvećen tematici Vukovara obuhvatio i komentare vezane uz dolazak nekih kandidata, na predstojećim predsjedničkim izborima, na komemoraciju u Vukovar 2009., što se može protumačiti i kao svojevrсна politizacija fenomena Vukovara (*Posavska Hrvatska*, 18/11/05., 2; 16/12/05., 13; 13/1/06., 8; 17/11/06., 6-7; 31/10/08., 17; 20/11/09., 20).

Zaključak

Vukovarska tematika na stranicama brodskog tiska u razdoblju 1991.–2010. omogućava uvid u brojne aspekte vojnog i humanitarnog angažmana te druge oblike pomoći građana Slavenskog Broda Vukovaru i Vukovarcima. Pored brojnih podataka u vezi s vukovarskom bitkom, smještajem prognanika te životom vukovarske prognaničke zajednice, kao i uključenosti lokalnih struktura u povratak i obnovu Vukovara i aktivnostima u obilježavanju vukovarske žrtve, analizirana tematika nudi rekonstrukciju kronološkog tijeka afirmiranja značaja Vukovara među pučanstvom Slavenskog Broda i Brodsko-posavske županije. Štoviše, ovaj rad je predstavio najznačajnije oblike profiliranosti Vukovara u brodskom novinskom diskursu jer on ukazuje na kontinuitet stvaranja, očuvanja i populariziranja njegovog fenomena na osnovi snažnog senzibiliteta lokalne sredine prema žrtvi Vukovara. Ono uključuje isticanje poveznica između dva grada, odnosno, potenciranje suodnosa utemeljenog na ratnom iskustvu, humanitarnim aktivnostima i sl., s krajnjim ciljem afirmacije fenomena Vukovara na lokalnoj razini. Diskurs brodskog tiska u vukovarskoj tematici u biti je nekritički i subjektivan, katkada sklon afektiranju te bitno obilježen pojavama sanktifikacije i personificiranja. Takav pristup omogućio je i gotovo fatalističko determiniranje i pridavanje altruističkih i karizmatičkih karakteristika ulozi Vukovara te deplasiranje i nepostojanje alternativnih pokušaja vrednovanja i tumačenja njegovog značaja, koji bi odudarali od zadanog okvira. Ovime vukovarska tematika u brodskom novinstvu zaslužuje ne samo historiografski nego i multidisciplinarni osvrt, u prvom redu sociološki. Na koncu, može se konstatirati kako su brodski tiskani mediji značajno sudjelovali u stvaranju karizme i širenju percepcije Vukovara u lokalnim razmjerima, kao neupitne tekovine Domovinskog rata, na osnovu čega je Vukovar postao dijelom nacionalnog identiteta i kolektivnog sjećanja u suvremenom hrvatskom društvu.

Literatura i izvori

CAFUTA, I. (2003.), *Slavonski Brod: 1990.–1992.: Hrvatski demokratski pokret i Domovinski rat: kronologija*, Muzej Brodskog posavlja, Slavonski Brod.

ČOBANKOVIĆ, P., BRLETIĆ, M. (2011.), Ilok i iločki kraj u Domovinskom i obrambenom ratu (izvaci iz kronologije događanja i svjedočanstava), u: D. ŽIVIĆ (ur.), *Ilok i iločki kraj u Domovinskom ratu*, Grad Ilok, Muzej grada Iloka, Gradska knjižnica i čitaonica Ilok, Ilok, 31-41.

MARIJAN, D. (2004.), *Bitka za Vukovar*, Hrvatski institut za povijest/Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb – Slavonski Brod.

MARTINIĆ JERČIĆ, N., NAZOR, A. (2011.), Raspad Jugoslavije i počeci stvaranja suvremene hrvatske države, s osvrtom na Ilok i iločki kraj, u: D. ŽIVIĆ (ur.), *Ilok i iločki kraj u Domovinskom ratu*, Grad Ilok, Muzej grada Iloka, Gradska knjižnica i čitaonica Ilok, Ilok, 20-30.

NAZOR, A. (2011.), *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih (Republika Hrvatska i Domovinski rat: pregled političkih i vojnih događanja 1990., 1991.–1995./1998.)*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.

NAZOR, A., COTAL, N., LUKAN, B., VOJKOVIĆ, A. M., ŽUŽUL, M. (2011.), *Hrvatska policija u Domovinskom ratu*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.

NOBILO, M. (2000.), *Hrvatski feniks: diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.–1997.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

PIPLOVIĆ, F. (2006.), *Živjeti u Slavonskom Brodu 1990.–1993.*, Posavska Hrvatska, Radio Brod, Publicum, Brodska kulturna baština, Slavonski Brod.

RADELIĆ, Z., MARIJAN, D., BARIĆ, N., BING, A., ŽIVIĆ, D. (2006.), *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga / Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Službeni vjesnik općine Slavonski Brod / ratno izdanje, Slavonski Brod, izdanje 1992. (god. XXXVI, br. 2/92.).

Tjednik *Brodski list*, Slavonski Brod, izdanja 1991.–1992.

Tjednik *Posavska Hrvatska*, Slavonski Brod, izdanja 1992.–2010.